

MENȚIONAREA DACIEI ÎNTR-UN SCURT TRATAT DE GEOGRAFIE DIN PERIOADA BIZANTINĂ TÂRZIE

DE

VICTOR SPINEI

Keywords: *Byzantine geographical treatise, Ancient and Byzantine geography, Medieval cartography, Europe, Dacia, Tanais.*

În urmă cu peste o jumătate de veac, într-o recenzie de mare acribie cărturărească făcută primului volum al celei de-a doua ediții a *opus*-ului fundamental al lui Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, *Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin, 1958, inserată în periodicul *Византийский временник*, XVI, 1959, p. 271–287, Alexander Kazhdan a inclus textul original al unui scurt tratat de geografie întocmit de un autor bizantin anonim, fără să-i asocieze însă un comentariu corespunzător. Manuscrisul său se păstrează în fondurile Muzeului de Istorie de Stat din Moscova (Nr. 415 / 509, filele 76–77 verso). Ilustrul bizantinist rus mărturisește că textul respectiv îi fusese semnalat de o altă somitate a istoriografiei postbelice, medievistul bulgar Ivan Dujčev.

Tratatul anonim oglindește cunoștințele geografice acumulate la un moment dat asupra spațiului terestru, menționând și numele Daciei, sub forma coruptă Δακεία, în loc de Δακία. Dat fiind că textul prezenta un interes mai larg și că, din câte suntem informați, nu atrăsese atenția specialiștilor români, am considerat necesar să-l semnalăm într-o *Addenda*, atașată la un studiu mai vechi, retipărit la inițiativa unor colegi basarabeni într-un volum apărut la Editura Cartdidact din Chișinău¹. Cu prilejul respectiv am formulat anumite considerații asupra descrierii geografice bizantine, precizând că aceasta reflecta prioritar nivelul cunoștințelor privind structurarea mapamondului în antichitate, autorul permițându-și adaosuri minime cu date aferente unei perioade ulterioare, între altele menționându-i pe unguri (Ούγγροι). De asemenea, am rezumat conținutul pasajelor din tratat referitoare la continentul european, pasaje care au fost reproduse și în forma lor originală.

Cu puțin înainte de apariția volumului de la Chișinău, Sergey A. Ivanov a republicat textul descrierii geografice într-un prestigios periodic consacrat civilizației bizantine din capitala Franței, însoțind-o de o traducere în limba engleză și de anumite comentarii², studiu care, din păcate, ne-a rămas necunoscut atunci când am întocmit *Addenda* la articolul amintit. De aceea, ne propunem ca în acest cadru – utilizând lucrarea mai sus-menționată – să prezentăm traducerea românească a conținutului tratatului anonim și să formulăm succinte considerații asupra sa.

În partea introductivă a studiului său, Sergey A. Ivanov ne oferă câteva detalii asupra tratatului bizantin, care lipsesc din recenzia lui Alexander Kazhdan din *Византийский временник*.

Tratatul, transcris de diferite mâini, făcea parte dintr-un codex – manuscrisul 509 (Vladimir 415) din patrimoniul Muzeului de Istorie de Stat din capitala Rusiei, Colecția sinodală greacă –, copiat în secolul al XV-lea, care aparținuse umanistului Maximos Margounios. Codexul mai conținea câteva poeme ale lui Theocritos, Parmenio Macedoneanul, Ioannes Peditasimos și Maximos Margounios însuși, precum și câteva texte aferente astrologiei³. Acestea din urmă M. Shangin le-a dedicat o ediție specială, apărută la Bruxelles în

¹ V. Spinei, *Addenda 2, la Semnificația etnonimelor arhaizante daci și geți în izvoarele bizantine din secolele X–XV*, în idem, *Universa Valachica. Români în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 89–90.

² S. A. Ivanov, *An anonymous Byzantine geographical treatise*, în *Revue des Études Byzantines*, 60, 2002, p. 167–177.

³ *Ibidem*, p. 167.

1936, pentru ca doi ani mai târziu să se preocupe mai îndeaproape și de descrierea geografică anonimă, pe care a examinat-o și a publicat-o în traducere rusă⁴. În analiza manuscrisului, cercetătorul rus a manifestat o surprinzătoare superficialitate, postulând o datare inacceptabilă. Pornind de la premise eronate privind momentul creării unor provincii romane târzii, acesta a exprimat opinia că descrierea ar fi fost întocmită între 360 și 386 și doar menționarea gepizilor s-ar fi datorat adaosului unui copist din secolul al VI-lea⁵. Pe de altă parte, a ignorat atestarea unor orașe, ale căror nume din Antichitate nu mai corespundeau cu acelea din Evul Mediu, după cum nu a remarcat nominalizarea unguirilor, afirmați pe scena politică europeană în secolul al IX-lea.

În schimb, S. A. Ivanov a adus mai multe argumente în favoarea ideii că minitratatul ar fi fost întocmit în perioada bizantină târzie, deci cu circa un mileniu mai târziu decât admitea conaționalul său la sfârșitul epocii interbelice. Între altele, a relevat faptul că numele unor localități din descrierea anonimă nu au intrat în uz curent decât în secolele X–XII, precum Ragusa de pe coasta Dalmației, Arta din despotatul Epirului și Jaffa de la Locurile Sfinte. Atestarea orașului Nesacton ar releva preluări din *Geografia* lui Ptolemeu, a cărei recuperare în mediul bizantin ar corespunde ultimilor ani ai secolului al XIII-lea. În schimb, orașul Laranda (în turcește Karaman), cu o existență modestă în Antichitate și în zorii Evului Mediu, a devenit centrul de reședință a emiratului qaramanizilor din Anatolia Centrală și Meridională. O evoluție ascendentă, întrucâtva mai timpurie ca aceea a Larandei, s-a înregistrat în cazul localității Akroterion (în turcește Egridiz), care, după 1300, ajunge capitala unui emirat⁶.

Autorul sugerează că menționarea Caffei și a Symbolonului, unde, la mijlocul secolului al XIV-lea, se ridică fortificații puternice, s-ar datora acestor măsuri care le-au asigurat protecția și prosperitatea⁷. În ceea ce privește Caffa, considerăm că această așezare portuară deținea un rol de frunte în comerțul pontic genevez încă în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, astfel că avea de pe atunci suficientă notorietate pentru a fi nominalizată într-o descriere geografică a mapamondului. De asemenea, nu întrevădem neapărat o legătură între prezența cu rosturi diplomatice la Buda a împăratului Ioan V Paleologul în 1365/1366 și menționarea unguirilor în tratatul anonim⁸, întrucât respectivul etnonim dobândise o reală reputație încă de la stabilirea triburilor lui Arpad în Câmpia Pannonică, amplificată în veacurile următoare.

Sergey A. Ivanov a observat că, spre deosebire de Europa Occidentală, unde informațiile din minitratat sunt pe alocuri eronate (ex. localizarea unor provincii din Galia în Iberia) și sumare (ex. ignorarea unor centre urbane faimoase, precum Roma, Veneția etc.), datele asupra rețelei urbane din Asia Mică sunt mai abundente și mai corecte. Remarca privește atât orașele bizantine, cât și pe acelea deținute de turcii selgiucizi, ceea ce a sugerat ipoteza originii anatoliene a autorului lucrării⁹, aserțiune împărtășită înaintea sa de M. Shangin¹⁰. Mergând mai departe cu fluxul deducțiilor, S. A. Ivanov a opinat că cel care a întocmit tratatul ar fi putut să aibă locul de obârșie fie la Trapezunt, fie la Philadelphia. Pe de altă parte, el a propus drept moment de elaborare a descrierii geografice perioada cuprinsă între anii 1366 și 1390¹¹. Personal considerăm că acest diapazon cronologic este mult prea restrâns și, de aceea, ar trebui lărgit cel puțin la întreaga a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Redăm mai jos traducerea minitratatului, folosindu-ne de forma engleză realizată de bizantinistul Sergey A. Ivanov¹² și, parțial, de cea rusă datorată lui M. Shangin¹³:

„Cei vechi împărțeau Pământul în trei părți: Asia, Libya și Europa. Hotarul dintre Asia și Europa este râul Tanais, care curge din regiuni scitice necunoscute. Locul de unde izvorăște nu este cunoscut. Asia și Libya sunt mărginite de Nil, iar Libya și Europa de strâmtoarea de lângă coloanele herculiene.

Provinciile Asiei din regiunile nordice sunt Sarmatia din Asia, apoi Lacul Maeotis, după acesta Bosporul Cimmerian. Apoi Colchida și Iberia, [apoi] Polemoniakos Pontic, unde este Trapezuntul. Apoi Cappadocia Pontică, unde este [situat] Aminsos. Apoi Cappadocia, după aceasta Galatia, unde este [situat] Sinope. Apoi Paphlagonia, unde sunt [situate] Heracleia Pontica și Amastris. Apoi Bithynia, de unde începe strâmtoarea Constantinopolului. Apoi Hellespontos până la Troia, apoi Phrygia Mare, apoi Phrygia propriu-zisă, unde este

⁴ M. Shangin, *Новый географический текст*, în *Вестник древней истории*, 1938, 4, p. 252–255.

⁵ *Ibidem*, p. 253–254.

⁶ S. A. Ivanov, *op.cit.*, p. 168–170.

⁷ *Ibidem*, p. 168.

⁸ *Ibidem*, p. 169.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ M. Shangin, *op. cit.*, p. 254.

¹¹ S. A. Ivanov, *op.cit.*, p. 169.

¹² *Ibidem*, p. 171–177.

¹³ M. Shangin, *op. cit.*, p. 252–253.

[situat] Ephesos, apoi Lykia, apoi Pamphylia, apoi Cilicia Tracheia, unde este [situat] Korykos, apoi Cilicia, unde este Tarsos, apoi Syria Koile, unde sunt Laodikea și Tripolis, apoi Syria Fenicia, unde sunt [situate] Berytos, Tyros și Sidon, apoi Iudea Palestina, unde este Caesarea Philippi, unde este de asemenea Joppa, numită îndeobște Jaffa. Apoi Egiptul până la prima gură a Nilului, așa-numita gură Pelousiote. Iar aceasta este ceea ce cunoaștem.

În partea de nord care este învecinată cu Marea Roșie [prima] este Arabia Petraia, apoi Arabia Deserta, după aceea Arabia Felix, apoi Persis, iar acestea sunt provinciile de pe coasta Asiei. Iar în interior sunt următoarele provincii; după Phrygia urmează Lydia, în care este [situată] Philadelphia, Sardis și Magresia, apoi Phrygia Salutaria și Phrygia Kapatiana, unde [este situat] așa-numitul Akroterion, apoi Lycaonia, unde [sunt situate] Ikonion și Larandes. Apoi Armenia, Minor și Maior, apoi Mesopotamia, apoi Assyria, Media, Parthia, Gedrosia, Arachosia, Babylonia, Areia, Paropanisades, Karamania, Syrice, Scythia, care este pe o parte a Muntelui Imaos, Scythia care este dincolo de Muntele Imaos, [țara] Indiană, care este dincolo de râul Gange, și China. Iar toate acestea sunt provincii ale Asiei.

[Provinciile] europene sunt următoarele: Sarmatia din Europa, apoi Lacul Maeotis, după aceasta Chersonesul Tauric, unde sunt [situate] Caffa și Symbolon, apoi Dacia, apoi Mysia, în care este [situat] Byzantion, apoi Macedonia, în care este [situat] Thessalonikul, apoi Boetia, apoi Peloponezul, apoi Akarnania, după aceasta Epiros, în care este [situată] Arta. Apoi partea Macedoniei, unde este Aulon, apoi Illyricum, unde este Epidaurus sau Dyrrachion, apoi Dalmația, în care se află Epidamnus sau Ragusa. Munții care o încercuiesc pe aceasta sunt numiți Keraunia. Apoi [se găsește] Italia, care începe de la Nesacton (acesta este numit Nesacton – capătul Italiei) și se întind toate drumurile spre Genua. Apoi începe Iberia, care se împarte în trei provincii: Taraconesia, Narbonensia și Lugdunesia. Dincolo de aceasta începe Galia: aici sunt Galia Aquitania și Galia Celtica. Apoi se găsește Germania Secunda, care este aproape de Rin, iar după aceasta Germania Mare. După [aceasta locuiesc] gepizii sau ungurii.”

Cu toate că a fost întocmit în plină epocă medievală, minitratatul poartă amprenta preceptelor geografiei antice, de unde a preluat numeroase elemente, pe care le întâlnim proliferate în lucrări de factură diversă. Astfel, o largă audiență comporta sistemul împărțirii tripartite a mapamondului. În conformitate cu nivelul cunoștințelor epocilor precolumbiene, lumea terestră era compusă din trei continente: Asia, Lybia (sau Africa) și Europa. Această structurare o întâlnim notificată explicit în secolul al V-lea înainte de era creștină la Herodot¹⁴, a cărui operă s-a bucurat de o prețuire deosebită nu numai printre contemporani, ci și la generațiile ulterioare de cărturari. Totodată, „părintele Istoriei” fixează hotarele Asiei și Lybiei pe cursul Nilului, iar ale Asiei și Europei pe fluviul Tanais (Don), de la Maeotis și Porțile Cimmeriene¹⁵.

În decursul timpului s-a conturat tendința de substituție a numelui de Lybia cu acela de Asia, procesul de înlocuire derulându-se pe durata multor secole, până în Evul Mediu. În schimb, delimitarea dintre continentul asiatic și cel european pe cursul Tanaisului a fost acceptată în mod cvasigeneralizat până în epoca modernă, când traiectul hotarului convențional s-a deplasat de-a lungul Munților Ural, al cursului inferior al fluviului Ural, al Mării Caspice și al culmilor Caucazului. De la geografii greci din Antichitate¹⁶, demarcarea dintre cele două continente pe traseul de curgere a Tanaisului a fost preluată de autorii latini din Imperiul roman și din perioada postromană, între care unii faimoși, precum Ammianus Marcellinus¹⁷, Orosius¹⁸,

¹⁴ Herodotus, II, *Books III and IV*, ed. A. D. Godley, Cambridge, Mass.-Londra, 1982, p. 238–239.

¹⁵ *Ibidem*, p. 244–245.

¹⁶ Scylacis Caryandensis *Periplus*, în *Geographi Graeci minores. E codicibus recognovit prolegomenis annotatione indicibus instruxit tabulis aeri incisus illustravit*, I, ed. Carolus Müllerus, Paris, 1855 (reimprimat Hildesheim, 1965), p. 58; Anonymi [Scymni Chii, ut fertur] *Orbis descriptio*, în *ibidem*, p. 233; Anonymi [Arriani, ut fertur] *Periplus Ponti Euxini*, în *ibidem*, p. 412; Dionysii *Orbis descriptio*, în *Geographi Graeci minores...*, II, Paris, 1861 (reimprimat Hildesheim, 1965), p. 144; Rufi Festi Avieni *Descriptio Orbis Terrae*, în *ibidem*, p. 177; Eustathii *Commentarii*, în *ibidem*, p. 336; Agathemeri Orthonis filii *Geographiae informatio*, în *ibidem*, p. 474; [Anonymi] *Geographiae exposito compendiarum*, în *ibidem*, p. 507; *Le Périphe de Skylax de Caryande*, în A. Baschmakoff, *La synthèse des périples pontiques*, Paris, 1948, p. 66–67; *Périphe du Pont-Euxin d'un auteur inconnu (que l'on avait attribué à Arrien)*, în *ibidem*, p. 140–141; *Continuation du périphe anonyme*, în *ibidem*, p. 142–143; *Géographes Grecs*, I, Ps.-Scymnos, *Circuit de la Terre*, ed. D. Marcotte, Paris, 2000, p. 141; Pseudo-Skylax, *Le Périphe du Pont-Euxin*, ed. P. Counillon, Bordeaux, 2004, p. 14–15; Strabo, *The Geography*, III, ed. H. L. Jones, Cambridge, Mass.-Londra, 1967, p. 238–239.

¹⁷ Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, în *Fontes historiae Dacoromanae / Izvoarele istoriei României*, II, ed. H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, V. Iliescu, V. C. Popescu, București, 1970, p. 130–131; idem, *Istorie romană*, ed. D. Popescu, [București,] 1982, p. 301 și 561.

¹⁸ Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, I, *Livres I–III*, ed. M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1990, p. 13. Pentru impactul notificărilor lui Orosius despre teritoriile est-europene în scrierile ulterioare, cf. M. Eggers, *Der geographische Einschub in der altenglischen Bearbeitung der „Kosmographie” des Orosius und der europäische Osten*, în *Eurasian Studies Yearbook*, 79, 2007, p. 5–35.

Iordanes¹⁹, Isidor din Sevilla²⁰ și Geograful din Ravenna²¹, ulterior găsind audiență la geografii și cartografii din Occident în primele veacuri ale mileniului al II-lea²², mai cu seamă la cei care au realizat așa-numitele hărți T-O²³.

Enumerarea etniilor de la sfârșitul textului de geografie, din care ar rezulta identitatea dintre gepizi și unguri, ar părea la prima vedere surprinzătoare, dat fiind originea deosebită a celor două popoare și propulsarea lor pe scena politică în momente diferite. Dacă se are în vedere propensiunea pentru redarea arhaizantă a etnonimelor și toponimelor din literatura beletristică și cronicărească bizantină, cazul semnalat nu se abate totuși prea mult de tiparele cunoscute, având și o anumită logică. Autorul anonim al succintei descrieri geografice avusese desigur la dispoziție texte ale unor conaționali care aveau cunoștință că teritoriile locuite de gepizi din Pannonia și Dacia au intrat ulterior în stăpânirea ungarilor. De altfel, la mijlocul secolului al VI-lea Iordanes precizase *expressis verbis* că Gothia s-a numit anterior Dacia, iar în vremea sa a preluat numele de Gepidia (*Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur*)²⁴, pentru ca, un veac mai târziu, Geograful din Ravenna să specifice că *Dacia prima et secunda* erau denumite și *Gipidia*.²⁵ Cucerirea Pannoniei de către unguri și extinderea hegemoniei lor în fostele teritorii ale dacilor și gepizilor constituiau, de asemenea, lucruri cunoscute în Bizanț, ceea ce explică de ce, în mai multe lucrări elaborate în secolele XII–XIII, pentru desemnarea ungarilor s-a folosit și etnonimul *gepizi* (Γήπαιδες), având bineînțeles un sens arhaizant²⁶. Asocierea anterioară a numelui dacilor cu acela al pecenegilor²⁷, descinși în Câmpia Dunării în secolul al X-lea, avusese rațiuni similare.

În ceea ce privește numele *Daciei*, pe lângă utilizarea sa în legătură cu realitățile lumii antice de la nordul și sudul Dunării de Jos²⁸, acesta a fost folosit în Evul Mediu pentru desemnarea Daniei / Danemarcei (confuzie uneori deliberată, alteori inconștientă)²⁹, dar și pentru nominalizarea anacronică a unor entități statale din spațiul carpato-dunărean dispărute de pe scena geopolitică continentală sau a unor teritorii care dobândiseră alte denumiri (*Gothia, Gepidia, Avaria, Sclavonia, Patzinakia, Cumania* etc.) după retragerea administrației romane și după derularea marilor migrații germanice și slave³⁰. Paralel cu numele de Dacia, în

¹⁹ Iordanis *Getica* / Iordanes, *Getica (Izvoarele istoriei românilor)*, XIV, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1939, p. 28, 90; Iordanes, *De origine actibusque Getarum / Despre originea și faptele geților*, trad. D. Popescu, ed. G. Gheorghe, București, 2001, p. 16.

²⁰ Isidori, Hispalensis episcopi, *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W. M. Lindsay, II, *Libros XI–XX continens*, Oxonii, 1911, Lib. XIV, 46.

²¹ Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, în *Itineraria Romana*, II, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. J. Schnez, Lipsiae, 1940, p. 32, 83, 139.

²² *Indecvlm quod maria vel venti svnt e codice Albigensi 29*, în *Itineraria et alia geographica*, în *Corpus Christianorum Series Latina*, CLXXV, Turnholdi, 1965, p. 473; P. G. Dalché, *Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de existencia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei (Pise, circa 1200)*, Roma, 1995, p. 140; idem, *Décrire le monde et situer les lieux au XIIIe siècle. L'Expositio Mappae Mundi et la généalogie de la mappemonde de Hereford*, în *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge*, 113, 2001, 1, p. 389.

²³ Vicomte de Santarem, *Atlas, composé de mappemondes, de portulans, et de cartes hydrographiques et historiques, depuis le VIe jusqu'au XVIIe siècle pour la plupart inédites, devant servir de preuves à l'histoire de la cosmographie et de la cartographie pendant le Moyen Age et à celle des progrès de la géographie*, Paris, 1842–53, pl. 3, 4 etc.; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, III, *Die kleineren Weltkarten*, Stuttgart, 1895, p. 116 și urm.; L. S. Chekin, *Картография христианского средневековья VIII–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий*, Moscova, 1999, *passim*; idem, *Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary*, Turnhout, 2006, *passim*; B. Englisch, *Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters*, Berlin, 2002, p. 38, 568 etc.

²⁴ Iordanis *Getica* / Iordanes, *Getica*, p. 34, 98; Iordanes, *De origine actibusque Getarum...*, p. 29.

²⁵ Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, p. 53. Cf. și p. 10.

²⁶ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, ed. a 2-a, Berlin, 1958, p. 112.

²⁷ *Suidae Lexicon*, II, ed. A. Adler, Lipsiae, 1931, p. 2; Ioannis Zonarae *Lexicon*, I, ed. I. A. Tittmann, Lipsiae, 1808, p. 464.

²⁸ A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, în *Studii. Revista de Istorie*, 22, 1969, 3, p. 423 și urm.; idem, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.–16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln-Viena, 1990, p. 1 și urm.

²⁹ Al. Bărcăcilă, *„Dacia de la Dunăre” a anelelor france din secolul al IX-lea. Evenimente și probleme*, în *Arhivele Olteniei*, XXIII–XXV, 1944–1946, p. 131–148; idem, *Dacia și Dania în istoriografia și cartografia medievală*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 341–357.

³⁰ A. Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum...*, p. 5–22.

diferite scrieri elaborate de cronicarii și literații bizantini de la sfârșitul mileniului I și din prima jumătate a mileniului următor se înregistrează folosirea cu sens arhaizant a etnonimului *daci*, desemnându-i pe sârbi, unguri, pecenegi, români etc.³¹

Pe lângă izvoarele narrative, Dacia de la Dunărea Inferioară figurează în mai multe hărți datând dintr-o perioadă apropiată întocmirii minitratatului bizantin³². Dintre aceste izvoare cartografice, sunt notorii în special hărțile de la Ebstorf³³ și Hereford³⁴, întocmite spre mijlocul secolului al XIII-lea și, respectiv, în jurul anului 1300, precum și atlasul catalan realizat în anii 1374–1376 la Mallorca, atribuit lui Abraham Cresques, care, datorită calităților sale artistice elevate, a fost considerat demn de a fi dăruit de dinastul de la Aragon, Pedro IV el Ceremonioso, regelui Franței, Charles V. Redactat în catalană, pasajul care ne interesează în acest context, are următorul conținut: *En aquestas son aquestes prouvincies, ço es: Alania, Dacia, Gothia* („În această parte [a Europei] se găsesc provinciile Alania, Dacia și Gothia”)³⁵.

Într-un moment în care se profila tendința ca numele Daciei să cadă într-o parțială desuetudine, datorită impunerii unei terminologii consonante cu noile înjghebări statale medievale est-europene, răspândirea dinamică a manuscriselor și incunabilelor conținând *Geografia* lui Ptolemeu, ilustru cartograf din secolul al II-lea al erei creștine, a avut darul de a repropulsa termenul în centrul atenției lumii savante renaștentiste din Occident. Manuscrisul operei cărturarului originar din Alexandria fusese adus la Florența, în primii ani ai secolului al XV-lea, de către învățatul bizantin Manuel Chrysoloras, iar discipolul său toscan Jacopo Angiolo s-a îngrijit de traducerea sa latină, care în 1409 a fost oferită papei Alexandru VI. Ajunsă în patrimoniul Curiei, lucrarea a captat curând atenția erudiților, mai cu seamă a celor florentini. În 1410 Pierre d’Ailly i-a desăvârșit *Imago mundi*, iar în anii următori i s-au făcut mai multe copii. După apariția tiparului, *Geografia* a fost imprimată într-o cadență ce reflectă prețuirea de care se bucura: mai întâi în Italia, la Vicenza în 1475, la Bologna și Roma în 1478, la Florența în 1482, apoi la nord de Alpi, la Ulm în 1482 și ulterior la Strasbourg și Basel, pentru ca în 1535 să apară prima sa traducere franceză, tipărită la Lyon, rod al eforturilor lui Michel Servet³⁶.

³¹ V. Spinei, *Semnificația etnonimelor arhaizante daci și geți în izvoarele bizantine din secolele X–XV*, în *România în istoria universală*, III, 1, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1988, p. 107–127, retipărit în V. Spinei, *Universa Valachica...*, Chișinău, 2006, p. 57–83; idem, *Il significato degli etnonimi di Daci e Geti nelle fonti bizantine dei secoli X–XV*, în *V Symposium Internazionale di Tracologia, Spoleto 26–28 novembre 1987*, Roma, 1989, p. 90–93; idem, *La signification des ethnonymes des Daces et des Gètes dans les sources byzantines des Xe–XVe siècles*, în *Études byzantines et post-byzantines*, II, ed. E. Popescu, O. Iliescu și T. Teoteoi, București, 1991, p. 115–131; E. Malamut, *Concepts et réalités: recherches sur les termes désignant les Serbes et les pays serbes dans les sources byzantines des Xe–XIIe siècles*, în *Ευρυχια. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, II, Paris, 1998, p. 439–457; P. Rokai, *Дачани као име Мађара у византијским изворима*, în *Зборник радова Византолошког института / Recueil des travaux de l’Institut d’études byzantines*, XXXVIII, 1999 / 2000, p. 229–237.

³² L. S. Chekin, *Картография...*, *passim*; idem, *Northern Eurasia...*, *passim*.

³³ K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, V, *Die Ebstorfkarte*, Stuttgart, 1896, p. 24; *Die Ebstorfer Weltkarte*, ed. E. Sommerbrodt, Hannover, 1891, p. 45 (*Dacia regio quae et Gotia orientalis*). Despre conținutul, sursele, paralelisme și datarea hărții de la Ebstorf, cf. și W. Rosien, *Die Ebstorfer Weltkarte*, Hannover, 1952; G. R. C[rone], *Anonyme d’Ebstorf, c. 1240*, în *Mappemondes A.D. 1200–1500. Catalogue préparé par la Commission des Cartes Anciennes de l’Union Géographique Internationale*, red. M. Destombes, Amsterdam, p. 194–196; *Ein Weltbild vor Columbus. Die Ebstorfer Weltkarte*, ed. H. Kugler, în colab. cu E. Michael, Weinheim, 1991; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*, Hannover, 1992, p. 91–93; B. Hahn-Woernle, *Die Ebstorfer Weltkarte*, ed. a 2-a, Ostfildern bei Stuttgart, 1993; J. Wilke, *Die Ebstorfer Weltkarte*, 1, *Textband*; 2, *Tafelband*, Bielefeld, 2001.

³⁴ K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, IV, *Die Herefordkarte*, Stuttgart, 1896, p. 16; S. D. Westrem, *The Hereford Map. A Transcription and Translation of the Legends with Commentary*, Turnhout, 2001, p. 199 (*Dacia, hec et Rusia*). Despre conținutul, sursele, paralelisme și datarea hărții de la Hereford, cf. și M. A. P. D’Avezac, *Note sur la mappemonde historique de la cathédrale de Héréford*, în *Bulletin de la Société de Géographie de Paris*, 1861, p. 321–334, retipărit în *Acta Cartographica*, Amsterdam, I, 1967, p. 1–14; A.-D. von den Brincken, *op.cit.*, p. 93–95; P. D. A. Harvey, *Mappa Mundi. The Hereford World Map*, Londra, 1996; E. Edson, *Mapping Time and Space. How Medieval Mapmakers Viewed Their World*, Londra, 1997, p. 139–142; *The Hereford World Map. Medieval World Map and their Context*, Londra, 2006.

³⁵ J. A. C. Buchon și J. Tastu, *Notice d’un atlas en langue catalane*, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi et autres bibliothèques*, XIV, 1841, p. 10, retipărit în *Acta Cartographica*, Amsterdam, XI, 1971. Cf. și Visconde de Santarem, *Estudos de cartografia antiga*, I, Lisabona, 1919, p. 70–73; *Der katalanische Weltatlas vom Jahre 1375 nach dem in der Bibliothèque Nationale, Paris, verwahrten Original farbig wiedergegeben*, ed. H.-Ch. Freiesleben, Stuttgart, 1977, p. 1–33.

³⁶ M. de la Roncière și M. Mollat du Jourdin, *Le portulans. Cartes marines du XIIIe au XVIIe siècle*, Fribourg, 1984, p. 20–21.

Cu toate curențele sale de localizare, textul și hărțile lui Ptolemeu ofereau o imagine relevantă asupra rețelei de așezări diseminate de-a lungul teritoriului dacic³⁷.

Menționarea Daciei în mai multe categorii de izvoare din epoca medievală, atât din Occident, cât și din Bizanț, dovedește faptul că ecourile rolului ei pe eșichierul politic al lumii antice s-au perpetuat viabil de-a lungul secolelor.

LA MENTION DE LA DACIE DANS UN COURT TRAITÉ DE GÉOGRAPHIE DE L'ÉPOQUE BYZANTINE TARDIVE

RÉSUMÉ

Il y a plus d'un demi-siècle, dans un compte-rendu d'une grande acribie savante, fait pour le premier volume de la seconde édition de l'opus fondamental de Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, *Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin, 1958, inséré dans le périodique *Византийский временник*, XVI, 1959, p. 271–287, Alexander Kazhdan a inclus le texte original d'un court traité de géographie réalisé par un auteur byzantin anonyme, mais sans y annexer cependant quelque commentaire. Son manuscrit est gardé dans les fonds du Musée d'Histoire de l'Etat, à Moscou (No. 415/509, pages 76–77 verso).

Ce traité anonyme reflète les connaissances géographiques accumulées à un moment donné à propos de l'espace terrestre, tout en faisant aussi mention du nom de la Dacie, sous sa forme corrompue *Δακεία*, à la place de *Δακία*. Vu que le texte présentait un intérêt plus large et que, à ce que nous sachions, il n'avait pas encore attiré l'attention des spécialistes roumains, nous avons considéré nécessaire de le signaler dans une *Addenda*, jointe à une étude plus ancienne, réimprimée sur l'initiative des collègues de Bessarabie dans un volume paru aux Editions Cartdidact de Chișinău. A cette occasion-là j'ai formulé quelques considérations sur la description géographique byzantine, tout en précisant que celle-ci reflétait de façon prioritaire la structure de la mappemonde pendant l'Antiquité, l'auteur se permettant des rajouts infimes, avec des données afférentes à une période ultérieure, entre autres mentionnant les Hongrois (*Ούγγροι*).

Peu avant l'apparition du volume de Chișinău, Sergey A. Ivanov a republié le texte de la description géographique dans un prestigieux périodique consacré à la civilisation byzantine de la capitale de la France, l'accompagnant d'une traduction en anglais et de certains commentaires, étude qui, par malheur, nous était inconnue à l'époque où nous avons rédigé l'*Addenda* à l'article dont on a fait mention. C'est pourquoi nous nous proposons, en l'occurrence – nous servant de l'ouvrage susmentionné –, de présenter la traduction roumaine pour le contenu du traité anonyme et de formuler quelques succinctes considérations en marge de celui-ci.

Sergey A. Ivanov a observé que, à la différence de l'Europe Occidentale, où les informations du microtraité sont parfois erronées (par exemple la localisation de certaines provinces de la Gaule en Ibérie) et sommaires (ex.: on ignore des centres urbains fameux, comme Rome, Venise etc.), les données sur le réseau urbain de l'Asie Mineure sont plus abondantes et plus correctes. Cette remarque concerne autant les villes byzantines, que celles détenues par les Turcs Seldjûqides, ce qui a permis l'hypothèse de l'origine anatolienne de l'auteur de cet ouvrage. D'autre part, il a avancé comme moment d'élaboration pour la description géographique la période comprise entre les années 1366–1390. Personnellement, on considère que ce diapason chronologique est de beaucoup trop restreint, c'est pourquoi il devrait être élargi pour le moins à la seconde moitié du XIVe siècle tout entière.

Quant au nom de la *Dacie*, hormis son utilisation en connexion avec les réalités du monde antique au nord et au sud du Bas Danube, il a été employé au Moyen Age pour désigner la Danie / le Danemark (confusion parfois délibérée, d'autres fois inconsciente), mais aussi pour la nominalisation anachronique de certaines entités d'Etats de l'espace carpatodanubien disparues de la scène géopolitique continentale ou de certains territoires qui avaient acquis d'autres dénominations (*Gothia*, *Gepidia*, *Avaria*, *Sclavonia*, *Patzinakia*, *Cumania*, etc) après le recul de l'administration romaine et après le déferlement des grandes migrations germaniques et slaves. Parallèlement au nom de la Dacie, en différents écrits élaborés par les chroniqueurs et les lettrés byzantins à la fin du premier millénaire et à la première moitié du millénaire suivant on enregistre l'emploi à sens archaïsant de l'ethnonyme *Daces*, désignant les Serbes, les Hongrois, les Petchénègues, les Roumains etc. Outre les sources narratives, la Dacie du Bas Danube figure en plusieurs cartes datant d'une période proche de la date d'élaboration du minitraité byzantin. Parmi ces sources cartographiques, de notoriété restent notamment les cartes d'Ebtorf et d'Hereford, faites vers le milieu du XIIIe siècle et, respectivement, autour de l'année 1300, de même que l'atlas catalan réalisé entre les années 1374–1376 à Mallorca, attribué à Abraham Cresques.

La mention de la Dacie en plusieurs catégories de sources à l'époque médiévale, autant à l'Occident, qu'au Byzance, fait preuve que les échos de son rôle sur l'échiquier politique du monde antique s'est perpétué de façon viable le long des siècles.

Traduit par MICHAELA SPINEI

³⁷ Ptolémée, *La Géographie*, Paris, 1998; Ptolemeu, *Îndreptar geografic*, în *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes / Izvoare privind istoria României*, I, ed. V. Iliescu, V. C. Popescu, Gh. Ștefan, București, 1964, p. 534–557. Cf. și M. Popescu-Spini, *România în istoria cartografiei până la 1600*, I, București, 1938, p. 25–46; idem, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 38–45.